

MÁR JÓNSSON

ÞETABROT NJÁLU OG GULLSKINNA: SYSTUR EÐA SAMA KONAN?

HÉR VERÐUR LAGT TIL að tvö skinnblöð frá fyrri helmingi 14. aldar, sem nú kallast „þetabrot“ Njálu (AM 162 B fol. 0), hafi verið hluti af skinnbók sem geymdi allan texta sögunnar og var í umferð um miðja 17. öld undir heitinu „Gullskinna“. Sá vitnisburður liggur fyrir um tilvist þeirrar bókar að í Njálu einni með hendi séra Jóns Erlendssonar í Villingaholti (AM 134 fol.), frá því um eða eftir 1650, eru spássíugreinar teknar eftir handritum sem kölluð eru „Gráskinna“ og „Gullskinna“. Árið 1889 færði Jón Þorkelsson rök fyrir því, með stuðningi af fyrri ályktunum Árna Magnússonar, að Gráskinna sé handrit frá fyrri hluta 14. aldar sem enn er til (GKS 2870 4to). Texti átta spássíugreina eftir Gullskinnu reyndist vera í meginmáli í öðru eintaki sögunnar með hendi séra Jóns (AM 137 fol.) og taldi Jón að þar færi Gullskinnugerð Njálu í heild. Sama texta greindi hann í eintaki með hendi Jóns Gissurarsonar á Núpi í Dýrafirði frá því um 1640 (AM 136 fol.) og í öðru með hendi séra Ketils Jörundssonar í Hvammi í Dölum frá því skömmu eftir miðbik aldarinnar (AM 470 4to).¹ Í greinarstúfi árið 1996 jók ég þremur handritum við þessar niðurstöður en komst ekki að niðurstöðu um innbyrðis tengsl í hópnum; fullyrti þó að séra Jón hefði skrifað AM 137 fol. eftir AM 136 fol. en ekki öfugt eins og Jón Þorkelsson hafði talið. Eitt þessara handrita skrifaði Halldór Guðmundsson á Silalæk í Eyjafirði rétt eftir miðja 17. öld (AM 555 c 4to). Annað gerði séra Páll Ketilsson (AM 555 a 4to), sonur séra Ketils, líklega á árunum 1663–1665 og vafalítið eftir eintaki föður síns. Hið þriðja skrifaði Einar Eiríksson vorið 1705 (AM 469 4to) og var þá húsmaður í Fagurey nærri

1 Jón Þorkelsson, „Om håndskrifterne af Njála,“ *Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter* II (Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1889), 703–706, 719–730, 737–742. Ég þakka Ármanni Jakobssyni, Gísla Baldri Róbertssyni, Haraldí Bernharðssyni og Sveini Yngva Egilssyni fyrir yfirlestur og gagnlegar ábendingar.

Stykkishólmi.² Nýverið hefur hópur fræðimanna bætt fleiri handritum við frá lokum 17. aldar til aldamóta 1800, mikið til með réttu.³ Hvað þetabrotið varðar hefur Beeke Stegmann gengið frá vandaðri útgáfu með táknréttri, stafréttri og orðréttri úrlausn. Hún gerir nákvæma grein fyrir brotinu sem slíku en ræðir ekki tengsl textans við önnur handrit.⁴ Verður byrjað á því atriði hér og síðan tekið til athugunar hvort AM 136 fol., elsta handritið sem kennt er við Gullskinnu og fyrir vikið óháður vitnisburður um textann, hafi verið skrifað beint eftir þetabrotinu. Rannsókn þessi er hluti af stærra verkefni mínu um afritun fornrita á 17. öld en ætti jafnframt að bæta nokkru við skilning okkar á varðveislu Njálu.

Sérstaða þetabrotsins

Petabrotsblöðin tvö hafa verið notuð sem hlífðarkápur utan um prentaðar bækur. Enn mótar fyrir uppabroti á köntum og allmörg göt eru eftir saumaskap. Árni Magnússon hefur tekið þau utan af bókum sem urðu á vegi hans en hann getur þess ekki hvar það var eða hvenær. Á fyrra blaðinu greinir frá eftirmálum mannskæðs bardaga Gunnars á Hlíðarenda og Kolskeggs bróður hans við fyrirsátsmenn við Knafahóla. Á síðara blaðinu má lesa um afrek Njálssona utanlands og heimsókn Hrapps Örgumleiðasonar til Guðbrands í Dölum.⁵ Samanborið við önnur elstu handrit Njálu er texti þetabrotsins nokkuð stytur. Orðamunur neðanmáls í útgáfu Konráðs Gíslasonar og Eiríks Jónssonar frá 1875 sýnir á annan tug tilvika þar sem brotið er eitt um að sleppa texta. Hér verða birt tvö dæmi

- 2 Már Jónsson, „Var þar mokað af miklum usla. Fyrsta atrenna að Gullskinnugerð Njálu,“ *Þorlákstíðir sungnar Ásdís Egilsdóttur fimmtugri* (Reykjavík: Mettúsjóður, 1996), 52–55. Um Einar, sjá Susanne Arthur, „Writing, Reading, and Utilizing *Njáls saga*: The Codicology of Iceland's Most Famous Saga“ (Doktorsritgerð, University of Wisconsin, 2015), 78.
- 3 Ludger Zeevaert et al., „A New Stemma of *Njáls saga*,“ www.academia.edu/7317515/A-New-Stemma_of_Njáls_saga, 4–5, 15–19 (síðast skoðað 3. september 2017).
- 4 Beeke Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*. A Diplomatic Edition of AM 162 b fol. 0 and AM 162 b fol. 8“ (MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2011), ii–xxv; sjá einnig Jón Þorkelsson, „Om håndskrifterne af Njála,“ 683–684.
- 5 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,“ ii–iv, xx; *Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter I* (Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1875), 297–312, 403–423; *Brennu-Njáls saga*, útg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit XII (Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954), cli, 161–167, 206–213.

og til samanburðar er texti Reykjabókar (AM 468 4to), sem er náskyldur.⁶ Þetabrotið er 2300 orð og samsvarandi texti Reykjabókar 2800 orð eða 22% lengri. Fyrra dæmið er reyndar úr nákvæmu afriti Reykjabókar sem Jón Magnússon gerði fyrir Árna bróður sinn í byrjun 18. aldar (AM 467 4to), en þá voru í bókinni blöð sem glötuðust síðar.⁷ Í Reykjabókardálki hér eru þau orð feitletruð sem þetabrotið sleppir og núll sett í staðinn í dálki þess. Miðað er við útgáfur Beeke Stegmann og Sveins Yngva Egilssonar en fylgt stafsetningu og uppsetningu þess síðarnefnda; greinaskilum þó sleppt.⁸ Blaða- og línutal brotsins er tilgreint eftir útgáfu Stegmann og blaðsíðutöl í ritgerð hennar höfð innan sviga.

Dæmi 1

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 107.

„Þá skalt þú nefna þér votta og kveðja
búa alþingisreiðar að bera um það
hvort þeir væru í aðsókn þá er Hjörtur
var veginn. **Þú stefnir Þorgeiri um leg-
orðssökina og svo Önundi um sökina
Tyrfings.**“ Gunnar fór nú með öllu sem
honum var ráð til kennt af Njáli. **Þetta
þótti mönnum undarlegur málatal-
búnaður.** Fara nú þessi mál til þings.
Gunnar ríður til þings og synir Njáls
og Sigfússynir. Gunnar hafði sent mann
mágum sínum að þeir skyldu ríða til
þings og fjölmenna mjög, **kvað þeim
þetta mundu mjög kappdrægt verða.**
Þeir fjölmenntu mjög vestan.

Þetabrot, 1r, lína 24 (útg. 2, 9, 17).

„Þá skaltu nefna þér vátta og kveðja
búa alþingisreiðar og bera um það
hvárt þeir væri í aðsókn þá er Hjörtur
var veginn.“ oooooooooooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
oooooooooooo Gunnar fer nú svá með öllum
stefnum sem Njáll hefur gefið ráð til. ooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
ooooo Fara nú öll þessi mál til alþingis.
Gunnar ríður nú til þings og synir Njáls
og Sigfússynir. Gunnar hafði sent vestur
orð mágum sínum að þeir kæmi til
þings og fjölmennti mjög. ooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo

6 *Njáls Saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to (Reykjabók)*, útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica 6 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1962), xiii; sbr. *Brennu-Njáls saga*, cliii.

7 *Njáls Saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to*, xvii; *Njála* II, bls. 651.

8 *Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar*, útg. Sveinn Yngvi Egilsson (Reykjavík: Bjartur, 2004), 105–109, 134–138, 297; Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*,” 1–23.

Dæmi 2

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 138.

„Alllitt lætur þú mig njóta mágsemdar,“
segir Hrappur, „**en hefir þú eigi það
mannval að þetta muni skjótlega gera.**“
Þeir stóðu upp en hann hopaði út undan.
Þeir hlaupa eftir en hann kemst á skóg
undan og höfðu þeir hans ekki.
Guðbrandur safnar liði og lét kanna
skóginn og finna þeir hann eigi því að
skógurinn var mikill og þröngur.

Þetabrot, 2v, lína 31 (útg. 7, 14, 23).

Hrappur mælti: „Illa muntu þá gera til
mágs þíns.“ oooooooooooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
oooooooooooooooooooooooooooooooooooo
ooooo Hrappur hefir nú fyrir sér
öxina og kemst út og til skógar. ooooo
Guðbrandur oooooo lét nú leita hans
um skóginn og finnst hann eigi. oooooo
oooooooooooooooooooooooooooo

Auðséð er að skrifari þetabrotsins (eða forrits þess) var andsnúinn mála-
lengingum. Styttingar hans eru ekki villur í þeim skilningi að hann hafi
ekki gætt að sér eða slegið slöku við, heldur bera þær vitni um markvissa
ritstjórn. Vissulega fara lesendur einhvers á mis en söguþráðurinn heldur
sér. Dæmin sýna líka annan smávægilegan orðamun, svo sem að í dæmi
1 fara mál „til alþingis“ en ekki bara „til þings“ og í dæmi 2 ber Hrappur
öxina fyrir sér en hopar undan í Reykjabók og þar hlaupa menn líka á
eftir honum. Það sama sést víðar og má taka tvö dæmi til viðbótar þar sem
brotið er eitt um texta. Í dæmi 3 breytir skrifari merkingu orðanna „að
lyktum“ frá því að á endanum hafi verið farið fram á mikið fé yfir í að tekist
hafi samningar um að leita eftir ráðahag. Hann sleppir líka nafni Þorkötlu
og orðunum „feðgum“ og „atgöngu“.

Dæmi 3

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 106.

Þorgeir bað þá feðga liðveislu
og atgöngu en þeir fóru lengi undan
og mæltu til fé mikið **að lyktum.**
Var það í ráðagerðum að Mördur
skyldi biðja **Þorkötlu** dóttur Gissurar
hvíta.

Þetabrot, 1r, lína 11 (útg. 1, 8, 16).

Þorgeir bað þá ooooo liðveislu
oooooooo en þeir fóru lengi undan
og mæltu til fé mikið og **að lyktum**
var það í ráðagjörðum að Mördur
skyldi biðja oooooo dóttur Gissurar
hvíta.

Í lýsingu á viðureign Hrapps við Ásvarð verkstjóra Guðbrands í Dölum (dæmi 4) er í öðrum handritum látið duga að Hrappur höggvi í sundur hrygginn á andstæðingi sínum og ekki er tekið fram að hann hafi drepist. Brotið eykur því við að höggið hafi verið banahögg og er jafnframt nákvæmara um að Hrappur hafi kippt undan fætinum á meðan Reykjabók lýsir viðbrögðum hans óbeint með ögn skáldlegri hætti.

Dæmi 4

Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 137.
Hann hleypur að með öxi reidda og hjó til fótár Hrapps en Hrappur brást við fast og missti hann Hrapps. Hann sprettur á fætur sem skjótast og þreif öxi sína. Síðan vildi Ásvarður undan snúast. Hrappur höggur í sundur í honum hrygginn.

Þetabrot, 2v, lína 17 (útg. 6, 14, 22).
Hann hljóp að með öxi og hjó til fótárins honum. Hrappur kippti undan fætinum. Hann þreif upp öxi sína og hjó Ásvarð banahögg og í sundur í honum hrygginn.

Loks eru í þetabrotinu tilvik sem kalla má villur. Þannig skjöplast skrifara í kynningu á Þorgeiri Otkelssyni og segir hann „slægan“ á meðan önnur handrit hafa „óslægan“, sem á betur við miðað við samhengið. Eins er Þorgeir Starkaðarson sagður heimsækja „móðurfrænda sinn“ en ekki „Mörð frænda sinn“ eins og í öðrum handritum.⁹ Þar sem segir af sátta-viðleitni Hjalta Skeggjasonar ruglast skrifari á persónufor nafni í svari Gunnars, svo að skilyrði sem hann setur verður undarlegt: „Þá skaltu aldregi vera í móti mér við hverja menn sem þú átt um.“ Öll önnur handrit hafa eðlilegri texta: „við hverja sem eg á um“.¹⁰ Um inngöngu Hrapps í skála Guðbrands að Ásvarði drepnum eru önnur handrit sammála um að þar hafi þá verið „fátt manna“ en brotið hefur „margt manna“.¹¹

Árið 1962 benti Jón Helgason á að mikil líkindi væru með texta þetabrotsins og texta Gullskinnu samkvæmt AM 136 fol. og AM 470 4to. Hugboð hans var að Gullskinna og þetabrotið hefðu verið systur og jafn-

- 9 Njála I, 310, línur 3 og 6; Stegmann, „Two Early Fragments of Njáls saga,“ xxiv, 3, 10, 19 (þetabrot 1v, línur 24 og 25); Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 109.
- 10 Stegmann, „Two Early Fragments of Njáls saga,“ 3, 10, 18 (þetabrot 1v, lína 13); Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 108.
- 11 Stegmann, „Two Early Fragments of Njáls saga,“ 7, 14, 22 (þetabrot 2v, lína 23); Brennu-Njáls saga. Texti Reykjabókar, 137.

framt systurdætur Reykjabókar.¹² Hér verður gengið skrefinu lengra og líkindin túlkuð á þann veg að þetabrotið hafi verið hluti úr Gullskinnu og að blöðin tvö séu það sem eftir er af henni. Verður Njála Jóns Gissurarsonar könnuð með hliðsjón af þeirri hugmynd en fyrst farið nokkrum orðum um manninn.

Jón Gissurarson

Jón fæddist árið 1589 eða 1590 og var með afbrigðum ættstór. Foreldrar hans voru Gissur Þorláksson sýslumaður á Núpi í Dýrafirði, bróðursonur Gissurar Einarssonar biskups, og Ragnheiður Pálsdóttir Jónssonar á Staðarhóli og Helgu Aradóttur Jónssonar biskups Arasonar. Móðir Gissurar var Guðrún Hannesdóttir, systir Eggerts lögmanns. Gissur fórst í snjófljóði snemma árs 1597 og við arfaskipti 24. maí fékk Jón hálfan Núp á móti Magnúsi bróður sínum, sem var árinu yngri. Síðari maður Ragnheiðar var séra Sveinn Símonarson í Holti í Önundarfirði. Þau giftust haustið 1600 og eignuðust soninn Gissur árið 1604 en Brynjólf árið eftir, síðar biskup. Jón lærði silfursmiði í Danmörku og Magnús nam bartskeraiðn í Hamborg.¹³ Hannes Þorsteinsson telur að þeir hafi snúið aftur til Íslands vorið 1611 og ræður það af bréfi séra Sveins 12. nóvember 1610 um arf Ragnheiðar eftir móður sína, en þar segir að verði ekki gengið að tilteknum kröfum þurfi að biða þangað til „hennar tveir piltar komi til landsins, sem mikið eru til manns komnir.“¹⁴ Jón Gissurarson var í dómi Ara Magnússonar í Ögri um kaupskap erlendra manna á Hóli í Bolungarvík vorið 1615 og í Mýradómi í janúar 1616 um spænska skipbrotsmenn. Þá um sumarið gekk hann að eiga Þóru Ólafsdóttur frá Hjarðardal í Önundarfirði, ekkju Björns Þorvaldssonar sýslumanns Húnavatnssýslu; var auður hennar ekki minni en hans. Torfi sonur þeirra fæddist að Núpi

12 *Njáls Saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to*, xiii.

13 Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ). Hannes Þorsteinsson, Ævir lærðra manna 32: Jón Gissurarson fræðimaður á Núpi, 1–7; *Annálar I*, útg. Hannes Þorsteinsson (Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–1927), 192n; „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímann,“ útg. Jón Sigurðsson. *Safn til sögu Íslands og íslenzkra bókmenta I* (Kaupmannahöfn: S. L. Møller, 1856), 644–647; Þór Magnússon, *Íslensk silfursmið II* (Reykjavík: Þjóðminjasafn, 2013), 100.

14 ÞÍ. Hannes Þorsteinsson, Ævir lærðra manna 57: Sveinn Símonarson, 6.

9. október 1617.¹⁵ Jóns verður fyrst vart sem lögréttumanns á alþingi 1628 og hann var þar árið eftir, en síðan 1632, 1636, 1638, 1639, 1641, 1643 og samfellt 1645–1648. Á alþingi sumarið 1645 deildu þeir Brynjólfur biskup um arf eftir Ragnheiði móður þeirra og tókust samningar tveimur árum síðar. Jón og Magnús héldu jörðum sem faðir þeirra hafði gefið henni en Brynjólfur og Gissur fengu aðra fasteign jafngóða. Jón lést 5. nóvember 1648 í sóttarfaraldri.¹⁶

Torfi sonur Jóns, sem varð prestur í Gaulverjabæ í Flóa árið sem faðir hans lést, minntist hans nokkru eftir 1676 og nefndi bókagerð: „Hann skrifaði ei aðeins heilar postillur og margar heilagar bækur og bæklinga, heldur og einnin þar að auki margar fornar fræðibækur af allra handa landa og þjóða fornsögum og sögupáttum, landnámum og annálum, rímnaflokkum og ýmsum kveðlingum, drápum og ljóðum, og öðru þessháttar, af hverju hann hefur eftir sig látið margar bæði innbundnar og óinnbundnar bækur, og jafnvel heila og stóra folianta.“¹⁷ Því miður segir hann ekki hvenær Jón hófst handa við uppskriftir en sennilegt er að markmið hans hafi verið það eitt að koma sér upp safni góðra texta eða eins og Peter Springborg orðaði það árið 1977: „formålet må have været at skaffe et eget bibliotek.“¹⁸ Handritin voru líka flest í fórum Jóns þegar hann lést og gengu til einkasonarins.

Elsti tiltæki vitnisburður um fornfræðaáhuga Jóns er að rúmlega þrítugur merkti hann sér svonefnda Trektarbók Snorra-Eddu, sem var skrifuð árið 1595 í Þernuvík við Ísafjarðardjúp eftir handriti frá miðri 13. öld. Því miður er ekki ártal við nafnið en frændi hans Jón Arason frá Ögri, fæddur 1606, merkti sér bókina 12. mars 1626 og gaf hana síðan Ole Worm prófessor við háskólann í Kaupmannahöfn.¹⁹ Kristian Kålund taldi að Sturlunga sögu (AM 114 fol.) hefði Jón skrifað um 1630 eftir

15 ÞÍ. Hannes Þorsteinsson, *Ævir lærðra manna* 32: Jón Gissurarson, 7–8; *Alþingisbækur* IV, 262, 314; *Annálar* I, 206n.

16 ÞÍ. Hannes Þorsteinsson, *Ævir lærðra manna* 32: Jón Gissurarson, 5–6; Einar Bjarnason, *Lögréttumannatal* (Reykjavík: Sögufélag, 1952–1955), 278–279; *Alþingisbækur* VI, 147, 183–184, 221; *Annálar* III, 67, 120.

17 *Annálar* I, 179n–180n; „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímarn“, 646–647; sbr. *Annálar* III, 10.

18 Peter Springborg, „Antiqvæ historiae lepores – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet“, *Gardar* 8 (1977): 78.

19 *Codex Trajectinus. The Utrecht Manuscript of the Prose Edda*, útg. Anthony Faulkes. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile XV (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1985), 15.

Króksfjarðarbók (AM 122 a fol.) með hliðsjón af Reykjarfjarðarbók (AM 122 b fol.). Rökin voru að báðar skinnbækurnar hefðu verið komnar í útlán að Hólum í Hjaltadal árið 1635.²⁰ Hefur Þorleifur Hauksson tekið undir þetta en Jakob Benediktsson taldi eins víst að Jón hefði gert afritið eftir að skinnbókunum var skilað aftur um 1640. Eintak Jóns var vitanlega í Vatnsfirði árið 1645.²¹ Miðað við önnur handrit með hendi Jóns sem hægt er að tímasetja er tillaga Jakobs líklegri.

Ætla má að Jón hafi farið að fást við afritun fornra texta seint á fjórða áratug 17. aldar, nálægt fimmtugu. Líklegt er að fyrstu handrit hans hafi verið rímnasafn (AM 610 a–f 4to) og fornaldarsögur (AM 340 4to, AM 527 4to), en bæði eru þau í fjórðungsbroti á meðan önnur handrit hans eru í arkarbroti. Áhrifavaldar munu hafa verið áður nefndur séra Jón Arason, sem tók við Vatnsfirði árið 1636, Þorlákur Skúlason biskup á Hólum og Björn Jónsson lögréttumaður á Skarðsá, en ekki síður Brynjólfur bróðir hans, biskup í Skálholti frá 1639.²² Jón fékkst við afritun annála um og eftir 1640 og árin 1644–1645 tók hann saman ritgerð um siðaskiptatímann.²³ Hin miklu sagnasöfn hans í arkarbroti urðu til árin 1642–1646, ef marka má upplýsingar frá Árna Magnússyni sem tók þau í sundur og raðaði upp á nýtt í hillur sínar. Íslendingasögur, að minnsta kosti 620 blaðsíður, fékk Árni hjá Sveini Torfasyni, sonarsyni Jóns, og var sú bók „eldri en 1643“ eftir því sem nýr eigandi skrifaði á seðla (AM 126 fol., AM 136 fol., AM 138 fol., AM 165 f fol., AM 165 m fol.). Þarna var Njála Jóns orðin til. Biskupasögur, um 380 blaðsíður, sem Árni fékk hjá Þorláki syni Þórðar biskups Þorlákssonar, biskups Skúlasonar, voru skrifaðar árið 1644 (AM 109 fol., AM 205 fol., AM 215 fol.). Sama ár lauk Jón við Játvarðar sögu

20 Kristian Kålund, „Om håndskrifterne af Sturlunga saga og dennes enkelte bestanddele,“ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* II:16 (1901): 268–269.

21 *Árna saga biskups*, útg. Þorleifur Hauksson (Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, 1972), xxvii; *Sturlunga Saga. Manuscript no. 122 A fol. in the Arnarnagneyan Collection*, útg. Jakob Benediktsson. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile I (Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1958), 16. Björn á Skarðsá skrifaði Sturlunga sögu eftir Reykjarfjarðarbók veturinn 1634–1635 fyrir Þorlák Skúlason biskup á Hólum. Eigandi hennar var Jón Magnússon sýslumaður á Haga á Barðaströnd, náfrændi Jóns; sjá Gísla Baldur Róbertsson, „Snurðan á þræði Reykjarfjarðarbókar,“ *Gripla* 16 (2005): 163–164, 189–191.

22 Springborg, „Antiqvæ historíæ lepores,“ 78–81; Haraldur Bernharðsson, *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita* (Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1999), 33, 100.

23 „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímann,“ 642–643; *Annálar* I, 39; *Annálar* III, 11.

og Jóns sögu leikara sem stóðu saman á bók (AM 663 b 4to, AM 174 fol.). Íslendingasögur og fornaldarsögur, yfir 680 blaðsíður, fékk Árni hjá séra Högna Ámundasyni á Eyvindarhólum undir Eyjafjöllum, eiginmanni Þórunnar Torfadóttur, sonardóttur Jóns, og var bókin „eldri en 1646“ (AM 11 fol., AM 151 fol., AM 164 a fol., AM 165 a–e fol., AM 165 g–m fol., AM 202 a fol., AM 202 g α fol., AM 202 i α fol. og kannski AM 202 k fol.).²⁴ Á seðli með þáttum af Noregskonungum (AM 50 a fol.), sem höfðu verið skrifaðir á auð blöð í þeirri bók nokkru síðar, útskýrir Árni hvar hann sá ártalið: „Úr bók síra Högna Ámundasonar, utan á hverrar bandi stóð 1646.“²⁵ Þá er ógetið Egils sögu (AM 145 fol.) sem stendur stök og er runnin frá Möðruvallabók (AM 132 fol.) frá miðri 14. öld. Fleiri Íslendingasögur Jóns eru runnar frá þeirri bók og margar fornaldarsögur hans eru komnar af handritinu GKS 2845 4to frá fyrri hluta 14. aldar.²⁶

Jón hefur ekki gott orð á sér sem skrifari og tók Jakob Benediktsson orðstír hans saman árið 1958 með þeim orðum að hann hefði verið „an industrious, though not always an accurate, copyist of old manuscripts.“ Athugun Bjarna Einarssonar á AM 145 fol. leiddi í ljós að þar færi „allótraustur texti“, enda hefði Jón „sums staðar breytt orðalagi að geðþótta sínum.“²⁷ Um Hrólfs sögu kraka (AM 11 fol.) hefur Desmond Slay þau orð að textinn hafi „some evident errors and a large number of other alterations.“ Bósa sögu (AM 340 4to) skrifaði Jón eftir varðveittri skinnbók (AM 343 a 4to) frá 15. öld og var Otto Jiriczek ekki ánægður með vinnubrögðin, enda leyfði Jón sér „unbedenklich leichte phraseologische Variationen.“ Meðal dæma eru „þungur orðinn“ fyrir „orðið þungur“ og þar sem forritið hefur „mikil á skipið“ setti Jón „á skipið, sú var stór og

24 Desmond Slay, *The Manuscripts of Hrólfs saga kraka*. Bibliotheca Arnarnagana 24 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960), 13, 146–157; sjá einnig Beeke Stegmann, „Árni Magnússon’s Rearrangement of Paper Manuscripts“ (Doktorsritgerð, Københavns Universitet, 2016), 322, 324, 334.

25 AM 50 a fol. Þættir af Noregskonungum frá síðari hluta 17. aldar, seðill Árna Magnússonar fremst.

26 Bjarni Einarsson, „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum,“ *Gripla* 8 (1993): 8–11; *Bandamanna saga*, útg. Hallvarð Magerøy (Kaupmannahöfn: STUAGNL, 1956–1976), *66; *The Saga Manuscript 2845, 4to in the Old Royal Collection in the Royal Library of Copenhagen*, útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica II (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1955), xv.

27 Jakob Benediktsson (ritstj.), *Sturlunga Saga. Manuscript no. 122 A fol.*, 16; Bjarni Einarsson, „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum,“ 43.

mikil“. Þá sleppti hann klámfengnum lýsingum eða styttri og lét galdravísur (Buslubæn) eiga sig.²⁸ Sturlunga hans (AM 114 fol.) er sama marki brennd, eftir því sem Kálund útskýrir: „temmelig dilettantisk, med moderniseret og omskrivende sprog, vilkårlige udeladelser og misforståelser.“²⁹ Frjálsleg aðferð Jóns birtist greinilega í Árna sögu biskups í sama handriti. Nákvæmur orðamunur er neðanmáls í útgáfu Þorleifs Haukssonar, sem segir að eftirit Jóns sé „talsvert ónákvæmt og mikið um orðalagsbreytingar.“³⁰ Fáein dæmi duga. Jón skiptir iðulega út smáorðum: „og“ verður „í“ (48) og „frá“ verður „af“ (49). Oft víxlar hann orðum, þannig að „sjálfum honum“ verður „honum sjálfum“ (45) og „þann stað sóru“ verður „sóru þann stað“ (149). Hann hagræðir gjarnan orðalagi: „krossaðir“ verða „kristnir“ (43) og „höfga“ verður „þunga“ (65) en „heimta“ breytist í „frétta“ (150). Ekki ósjaldan umorðar hann og jafnvel lengir textann, þannig að „hinu mesta kappi“ verður „hinni mestu alvöru og kappi“ (49). Lengsta viðbótin varðar fund Árna biskups og Magnúsar konungs Hákonarsonar (67):

Reykjarfjarðarbók

... kom konungurinn inn og tók Árna biskupi blíðliga og minntist til hans og bað hann guði velkominn, og eftir litla stund gekk konungurinn út.

Jón Gissurarson

... kom konungurinn inn og heilsaði Árni biskup honum, en hann tók honum blíðliga og bað hann guðvelkominn vera og minntist til hans, og að lítilli stundu liðinni gekk konungurinn út.

Hér og þar styttri Jón líka textann, til dæmis tímasetningar upp á latínu og aðra kaþólsku (43, 46, 67). Síðast en ekki síst skrifaði hann lauflettar athugasemdir frá eigin brjósti: „og svo framvegis“ (44); „og þótti það stór skaði“ (67); „hvör eð var hans vinur og honum jafnan fylgjandi“ (147). Öll þessi frávik má fella undir það sem fornfræðingurinn Martin West kallar „textual discrepancy“.³¹ Skrifarar hagræddu textum af trúarlegum

28 Slay, *The Manuscripts of Hrólfs saga kraka*, 13; *Die Bósa-Saga in zwei Fassungen*, útg. Otto Luitpold Jiriczek (Strassburg: Karl J. Trübner, 1893), xiii–xv; Tereza Lansing, „Permissible Entertainment. The Post-medieval Transmission of *fornaldarsaga* Manuscripts in Western Iceland,” 355–357.

29 Kálund, „Om håndskrifterne af Sturlunga saga,” 268.

30 *Árna saga biskups*, xxviii. Dæmin eru tekin þar sem Reykjarfjarðarbók er læsileg; sjá bls. 42–50, 65–74, 145–152.

31 Martin West, *Textual Criticism and Editorial Technique* (Stuttgart: B. G. Teubner, 1973), 15.

ástæðum eða þeim ofbauð dónaskapur. Þeir gátu sér til um orð sem þeir ekki skildu eða voru ógreinileg og jafnvel breyttu texta hugsunarlaust með því að setja orð sem hljómuðu eins eða voru samheiti, jafnvel orð sem þeir höfðu skrifað rétt áður. Nákvæm afritun var ekki aðalatriðið. Í sumum breytingum enduróma aðrir textar eða ólíkar útfærslur sömu texta, sem skrifari hafði lesið eða heyrt lesna. Ofan á slíkar afbakanir kemur einfaldur mislestur, til dæmis vegna stafagerðar eða styttinga í forriti. Bókstafir víxl-uðust eða orðaröð og jafnvel er heilum línun sleppt eða stiklað frá einu orði til sama orðs nokkru síðar.³² Jóni Gissurarsyni til málsbóta má þó segja að hann skrifaði sér og sínum til skemmtunar og gætti þar af leiðandi ekki fyllstu nákvæmni. Framtak hans var merkilegt og vert er að taka undir orð Sture Hast sem árið 1960 óskaði þess að skrifuð yrði „en monografi över Jón Gizurarson som avskrivare.“³³

AM 136 fol.

Með ónákvæmni Jóns í huga verður Njála hans (AM 136 fol.) nú borin saman við þetabrotið út frá þeirri tilgátu að þar sé komið forrit hans og sjálf Gullskinna. Tekið verður mið af þeirri útfærslu þýska fræðimannsins Pauls Maas að fátítt sé að sanna megí að eitt handrit sé skrifað eftir öðru og öllu líklegra að einungis sé unnt að sýna að handrit geti ekki verið skrifað eftir öðru varðveittu handriti eða runnið þaðan um milliliði: „The dependence of one witness on another cannot, as a rule, be demonstrated directly, but only by excluding the possibility of its being independent.“³⁴ Takist það ekki verður að líta svo á að yngra handritið sé runnið frá hinu eldra. Markmiðið

32 West, *Textual Criticism*, 17–22, 25–27; sbr. 51, 128, 141. Um þessi atriði má einnig lesa í Odd Einar Haugen, „Mál og metoder i tekstkritikken,“ *Den filologiske vitenskap*, ritstj. Odd Einar Haugen og Einar Thomassen (Oslo: Solum forlag, 1990), 169–176.

33 Sture Hast, *Pappershandskrifterna till Harðar saga*. Bibliotheca Arnarnagana 23 (Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960), 149.

34 Paul Maas, *Textual Criticism*, þýð. Barbara Flower (Oxford: Clarendon Press, 1958), 42. Fyrsta útgáfa þessarar merku bókar, *Textkritik*, kom út á þýsku árið 1927. Tíu árum síðar birti Maas greinina „Leitfehler und stemmatische Typen“ sem var aukið við aðra og þriðju útgáfu bókarinnar árin 1949 og 1957, með enn frekari endurbótum. Þýsku hugtökin eru hér höfð eftir ítalskri þýðingu verksins og er „Leitfehler“ þýtt þar sem „errore-guida“ og „errore direttivo“ en einnig er getið um „errores significativi“ á latínu. „Trennfehler“ er þýtt sem „errore separativo“ og „Bindefehler“ sem „errore congiuntivo“; sjá Maas, *Critica del testo*, þýð. Nello Martinelli (Flórens: Le Monnier, 1990), 55–57.

hér verður þá að finna villur og önnur frávík sem útiloka að Jón geti hafa skrifað eftir þetabrotinu. Enn verður stuðst við Maas, sem leggur til að við ákvörðun á innbyrðis tengslum handrita sé stuðst við það sem á íslensku mætti nefna „afgerandi villur“ og hann á þýsku kallaði „Leitfehler“, en er í enskri þýðingu „indicative errors“. Slíkar villur geta verið aðgreinandi eða sameinandi. Þær fyrrnefndu kallaði Maas „Trennfehler“; á ensku „separative errors“. Þá er villa í eldra handriti (A) sem þarf að vera þess eðlis að skrifari yngra handrits (B) hafi ekki haft næga vitneskju eða skarpskyggni til að útrýma henni. Sé villan í A ekki til staðar í B getur B ekki verið skrifað eftir eða runnið frá A, heldur er það sjálfstæður vitnisburður um textann. Sameinandi villur, á þýsku „Bindefehler“ en „conjunctive errors“ á ensku, birtast aftur á móti í yngri handritum (B og C) en eru ekki í eldra handriti (A). Þær þurfa að vera þess eðlis að ólíklegt sé að skrifarar hafi gert þær hvor í sínu lagi.³⁵ Hvorki B né C eru þá runnin frá A heldur eiga þau annað sameiginlegt upphaf.

Er þá hægt að finna staði sem sýna að Jón geti ekki hafa skrifað eftir brotinu? Eru villur þetabrotsins hjá Jóni? Gerir hann villur sem ekki er hægt að útskýra með hliðsjón af því sem stendur í brotinu? Reyndar er ekki einfalt að segja til um það hvað sé beinlínis villa í afriti og má um það vísa til þetabrotsins sem viku um margt frá öðrum handritum en heldur sögupræðinum ósködduðum. Maas gerði heldur ekki of strangar kröfur og leyfði frávík sem ekki raska rennsli textans og afritarar geta ekki varast. Dæmi væru aukasetning sem gleymist eða sannfærandi lagfæring þrautreynds skrifara.³⁶ Sama á við um breytingarnar sem West ræðir, svo sem þegar skrifari einfaldar texta eða gerir hann læsilegri, bætir við nöfnum eða eykur við athugasemdum og útskýringum. Það gerir hins vegar lítið gagn að eltast við smáorð og ólíka stafsetningu.

Fyrst verða athuguð dæmin þar sem texta vantar í þetabrotið miðað við Reykjabók. Verður gert ráð fyrir því að þetabrotið hafi verið forrit Jóns. Í dæmi 1 (hér stytt) sleppir hann orðinu „vestur“ og stiklar frá „alþingi“ til „þings“, þannig að Gunnar fer hvergi. Línuskipting er í þetabrotinu „til alþingis. Gunnar / ríður nú til þings“ og hefur auga Jóns þá hvarflað af „til“ yfir á næsta „til“ eða frá þriðja síðasta orði í einni línu yfir á þriðja orð í næstu línu. Í dæmi 2 (hér lengt) breytir hann „allmikilli“ forvitni í „mikla“

35 Maas, *Textual Criticism*, 42–43; sbr. Haugen, „Mål og metoder i tekstkritikken“, 155–161.

36 Maas, *Textual Criticism*, 50–51.

og „illa muntu“ í „lítið vel viltu“ en gleymir „Hrappur mælti“. Hann lætur hann svo „hafa upp“ öxina í stað þess að hafa hana „fyrir sér“, auk þess sem kauði fannst „hvörgi“ í skóginum en ekki „eigi“. Þetta eru smávægilegar tilfæringar sem ekki útiloka að Jón hafi skrifað eftir þetabrotinu.

Dæmi 1

Þetabrot, 1r, lína 24 (útg. 2, 9, 17).

Gunnar fer nú svá með öllum stefnum sem Njáll hefir gefið ráð til. Fara nú öll þessi mál til **alþingis**. **Gunnar ríður nú** til þings og synir Njáls og Sigfússynir. Gunnar hafði sent **vestur** orð mágum sínum að þeir kæmi til þings og fjölmennti mjög.

AM 136 fol., 37r.

Gunnar fer svo með öllum stefnum sem Njáll hefur ráð til gefið. Fara nú öll þessi mál til oooooooooooooooooo oo þings og synir Njáls og Sigfússynir. Gunnar hafði sent orð ooooooo mágum sínum að þeir kæmi til þings og fjölmennti mjög.

Dæmi 2

Þetabrot, 2v, lína 31 (útg. 7, 14, 23).

Hrappur mælti: „Ef þér er á því allmikil forvitni þá lá eg dóttur þína.“
Guðbrandur mælti: „Standi menn upp og taki Hrapp og skal drepa hann.“
Hrappur mælti: „Illa muntu þá gera til mágs þíns.“ Hrappur hefir nú fyrir sér öxina og kemst út og til skógar.
Guðbrandur lét nú leita hans um skóginn og finnst hann eigi.

AM 136 fol., 46r.

Hrappur mælti: „Ef þér er svo mikil forvitni á því þá lá eg dóttur þína.“
Guðbrandur mælti: „Standi menn upp og taki Hrapp og skal drepa hann.“
oooooooo „Lítið vel viltu gjöra til mágs þíns.“ Hrappur hefur nú upp öxina og kemst út til skógar.
Guðbrandur lét nú leita hans um skóginn og fannst hann hvörgi.

Tilgáta mín stæði vel að vígi ef eitthvað þessu líkt ætti við um allan þetabrotstextann. Svo er þó ekki og málið nokkru flóknara, því frávik Jóns eru meiri í öðrum dæmum. Verður þá að meta hvort til greina komi að hann hafi verið fær um að átta sig á því að texti þetabrotsins var ekki réttur, annað hvort út frá samhengi og söguþræði eða á grundvelli fyrri þekkingar á textanum. Í dæmi 3 eykur hann orðunum „atgöngu“ og „feðgum“ við textann en líka nafni Þorkötlu, eins og er í Reykjabók. Hann útrýmir líka „og“ en hefur í staðinn punkt á milli „fé mikið“ og „Að lyktunum“. Það er

í vissum skilningi leiðrétting en breytir ekki merkingu í átt til þess sem er í öðrum handritum.

Dæmi 3

Þetabrot, 1r, lína 11 (útg. 1, 8, 16).

Þorgeir bað þá liðveislu en þeir fóru lengi undan og mæltu til fé mikið og að lyktum var það í ráðagjörðum að Mörður skyldi biðja dóttur Gissurar hvíta.

AM 136 fol., 36v–37r.

Þorgeir bað þá **feðga** liðveislu og **atgöngu** en þeir fóru lengi undan, og mæltu **til fé mikið. Að lyktunum** varð það í ráðagjörðum að Mörður skyldi biðja Þorkötlú dóttur Gissurar hvíta.

Í dæmi 4 (sjá hér á bls. 241) sleppir Jón „og í sundur í honum hrygginn“ og lætur banahöggð duga, sem þetabrotið er eitt um allra skinnhandrita. Í framhaldinu hefur hann að „fátt manna“ hafi verið í stofunni en ekki „margt manna“, sem þetabrotið er eitt um. Það er í samræmi við önnur handrit en reyndar líka eðlileg ályktun út frá einföldu hyggjuviti miðað við að Hrappur komst auðveldlega undan.³⁷ Að sama skapi má túlka úrvinnslu Jóns á setningu um Hjalta Skeggjason (sjá bls. 241) sem tilraun til að leiðrétta texta þetabrotsins, sem augljóslega var ekki í lagi. Hvernig gat Gunnar sett Hjalta skilyrði um málaferli sem hann ætti í en ekki Gunnar sjálfur? Jón skrifaði því „sem þú átt um“ eftir brotinu en bætti við „og eg“ til að gera ummælin skiljanlegri: „Þá skaltu aldrei vera á móti mér við hvörn **sem þú átt um og eg**.“³⁸ Önnur lagfæring væri þar sem þetabrotið segir Þorgeir Otkelsson „slægan“ en önnur handrit hafa hann „óslægan“ (sjá bls. 241). Það er hann líka hjá Jóni, sem kann að hafa ályktað að varla væri Þorgeir Otkelsson slægur ef hann var trúlyndur, mikill og sterkur – eða hann hefur lesið eða heyrt slíkan texta áður. Í beinu framhaldi ruglaðist hann næstum því á Þorgeirum og ætlaði að láta „hann“ duga en setti „Þorgeir Starkaðarson“ á spássíu, með sama bleki. Einnig hafði hann „Mörð frænda“ en ekki „móðurfrænda“, eins og þetabrotið, enda kemur hvergi fram að þeir hafi verið skyldir. Hér er klausan í heild:

37 AM 136 fol. Njáls saga með hendi Jóns Gissurarsonar, 45v; sbr. *Njála* I, 418–419, línur 82 og 92.

38 AM 136 fol. Njáls saga með hendi Jóns Gissurarsonar, 37v.

Petabrot, 1v, lína 24 (útg. 3, 10, 19).

AM 136 fol., 37v.

Nú er að segja frá Þorgeiri Otkelssyni, að hann gjörist nú mikill og sterkur, trúlyndur og **slægur**. Hann var vinsæll af enum bestu mönnum og ástsæll af frændum sínum. Það var eitt sinn að Þorgeir Starkaðarson kom til Hofs að finna **móðurfrænda** sinn.

Nú er að segja frá Þorgeiri Otkelssyni. Hann gjörðist maður mikill og styrkur, trúlyndur og **óslægur**. Hann var vinsæll af hinum bestu mönnum og ástsæll af frændum sínum. Það var eitthvört sinn að **hann** 'Þorgeir Starkaðsson' kom til Hofs að finna **Mörð frænda** sinn.

Áður en fleiri frávik Jóns miðað við þetabrotið verða reifuð er vert að auka við atriði sem við fyrstu sýn styrkir þá hugmynd að hann hafi skrifað eftir þetabrotinu. Þar er nefnilega spássíugrein á síðara blaði með hendi skrifara, sem fyllir upp í orðaskipti Hrapps og Kolbeins: „Hvað viltu mér?“ segir Kolbeinn. „Eg vildi að þú flyttir mig um haf,“ segir hann.“ Fyrir ofan viðbótina eru þrjú skástrik og jafnmörg á milli lína undir „son“ og yfir „hver“ (sjá mynd 1).

Texti þetabrotsins innan leturflatar er svona: „Kolbeinn spurði þenna mann að nafni. „Hrappur heiti eg,“ segir hann. „Hvers son ertu?“ segir Kolbeinn. Hrappur svarar: „Eg em son Örgumleiða Geirólfssonar gerpis.“ Kolbeinn mælti: „Hver nauðsyn er þér á?“ „Eg hefi vegið víg,“ segir hann“. Hér vantar augljóslega eitthvað: hvert var erindið? Viðbótin bjargar því, en hvar nákvæmlega átti hún að koma? Í orðréttri útfærslu setur Stegmann spássíugreinina á undan „Kolbeinn mælti“, sem óneitanlega er skýrasta leiðin, því þá er fyrst spurt að nafni, síðan föðurnafni og loks

a bázi oc þ þeg ȝ fūðar ȝ kolbē. kolb. fþði þna mañ aznaþi. hrappz heizi

ek .f. h. hūf .f. ercu .f. kolb hppz fȝ. ek em son avrgum leiða geirolf.f.ǵ-

///

pi.f. kolb nīl hū navðsȝn er þ á. ek hefi uegið uig .f. h. hūf hef fȝr ozdiz .e.

hū ero ȝ epȝ malf. hppz .f.v. Ek hefi uegið ariyg ariyg.f. hrōðgeir.f.

enī hūita. en ȝ epȝ malf ero uapnþōing. ȝa mū ūr hafa er þik flyt

///

huac uilleu
m .f. kolb.
ek uilldi at
þu flytztir
mik vm haf
teğ h

Mynd 1. Spássíugrein í þetabroti, 2v, línur 24–28. Táknrétt útgáfa Beeke Stegmann birt með hennar leyfi.

erindinu. Þannig er líka meginmálstexti í útgáfunni 1875.³⁹ Strikin þrjú eru samt svolítið aftar í línunni og væri þeim fylgt nákvæmlega yrði textinn óeðlilegur: „Kolbeinn mælti: „Hvað viltu mér“, segir Kolbeinn. „Eg vildi að þú flyttir mig um haf“,“ segir hann.“ Jón Gissurarson setur spássíutextann á undan spurningu Kolbeins um föðurnafnið (viðbótin skáletruð):

Kolbeinn spurði þenna mann að nafni. „Hrappur heiti eg“, segir hann. „*Hvað viltu mér?*“ segir Kolbeinn. „*Eg vildi að þú flyttir mig um haf,*“ sagði hann. „Hvörs son ertu?“ segir Kolbeinn. „Eg em son Arngunnleiða Geirólfssonar gerpis.“ Kolbeinn spurði: „Hvör nauðsyn er þar á?“⁴⁰

Spássíugreinin hefst í þetabrotinu við línuskipti: „Hrappur heiti / eg, segir hann“. Eðlilegt væri að ætla að þar ætti hún að koma, það er að segja áður en Kolbeinn spyr um föðurnafnið. Hefði því mátt gera ráð fyrir villu af hálfu Jóns og fagna óyggjandi vitnisburði um forrit hans. Málið er samt ekki svo einfalt því úrlausn hans er líka í Möðruvallabók – og þar af leiðandi í útgáfu Einars Ólafs Sveinssonar.⁴¹ Þegar litið er á orðamun í útgáfunni 1875 sést að í öllum öðrum skinnhandritum nema einu eru orðaskipti Kolbeins og Hrapps með þessum dálítið skrítna hætti: AM 133 fol. eða Kálfalækjarbók (B), AM 309 4to eða Bæjarbók (D), AM 466 4to eða Oddabók (E) og GKS 2870 4to eða Gráskinna (G), auk tveggja handritsbrotá, AM 162 B fol. ε og AM 162 B fol. η. Reykjabók (F), fyrir sitt leyti, sleppir faðerninu: „Kolbeinn spurði þenna mann að nafni. „Hrappur heiti eg“, segir hann. „Hvað viltu mér?“ segir Kolbeinn. „Eg vil biðja þig að þú flyttir mig um haf.“ Kolbeinn spyr: „Hver nauðsyn er þér á?““⁴² Þetta tilvik sannar því ekki að Jón hafi skrifað eftir þetabrotinu en útilokar það ekki heldur.

Strangt tekið gerði Jón bara eina alvöru villu miðað við þetabrotið, þegar hann skrifar „Þú skalt og finna Tyrfing í **Bjarnanesi**“ í staðinn fyrir „Þú skalt að finna Tyrfing í **Berjanesi**.“⁴³ Að öðru leyti eru ótal frávik hans

39 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*“, 12; *Njála* I, 410.

40 AM 136 fol. *Njáls saga* með hendi Jóns Gissurarsonar, 45r.

41 *Brennu-Njáls saga*, 209; *Möðruvallabók*, AM 132 fol. II. Text, útg. Andrea van Arkel-de Leeuw van Weenen (Leiden: Brill, 1987), 35 (31r, dálkur 2, lína 6).

42 *Njála* I, 410n; *Brennu-Njáls saga*. Texti *Reykjabókar*, 135.

43 Stegmann, „Two Early Fragments of *Njáls saga*“, 1, 8, 16 (þetabrot 1v, lína 4); AM 136 fol. *Njáls saga* með hendi Jóns Gissurarsonar, 36v; sbr. *Njála* I, 297, lína 42.

af sama toga og frávikin sem þegar er getið úr Árna sögu biskups. Verður aðeins sýnt úrval hér í nokkrum flokkum – þetabrotið fyrst og síðan Jón:

Orðaröð breytt

Fór Þorkatla heim með Merði 1r, 17] Þorkatla fór heim með Merði 37r
bræður Gunnars voru þeir 1v, 8] bræður voru þeir Gunnars 37v
Þótti Guðbrandi fyrst gaman að honum 2v, 10] og þótti Guðbrandi gaman
að honum í fyrstu 45v
við erum báðir illmenni 2v, 33] við erum illmenni báðir 46r

Orðum skipt út með samheiti eða öðrum svipaðrar merkingar
að segja þeim hver firn í voru 1r, 9] og sagði hvör efni að í voru 36v
Þessi málatalibúnaður fréttist 1r, 20] Þessi málatalibúnaður spurðist 37r
Bað Arnljótur jarl fara til sem fyrst 2r, 2] Bað Arnljótur jarl koma til sem
fyrst 45r
hér muntu vera verða 2v, 9] hér muntu vera hljóta 45v

Smáræði bætt við

og þá eigi öll upp komin 1r, 10] og þó ei öll uppkomin þau sem hann mundi
hafa ráðið honum 36v
þar sem þeir fóru allir til áverka 1v, 7] þar sem þeir fóru til áverka og mann-
drápa 37v
að þú hugsir nokkura ráðagjörð 1v, 27] að þú hugsir nokkra ráðagjörð fyrir
mér 37v
Hann kom til Guðbrandsdala 2v, 3] Hann gekk þar til er hann kom til
Guðbrandsdala 45v

Smáræði sleppt

Skal eg og auka mikið sæmd þína ef þú sér vel fyrir 1v, 28] Skal eg og auka
mikið sæmd þína 37v
Skaltu fara að finna Þorgeir Otkelsson 1v, 33] Skaltu fara og finna Þorgeir
37v
Litlu síðar var byr og sigla þeir í haf 2r, 30] Litlu síðar gaf byr 45r
Hrappur sagði til sín og kvaðst vera íslenskur 2v, 7] Hrappur segist vera
íslenskur 45v

Allt er þetta innan skekkjumarka miðað við brigðula aðferð Jóns. Texti þetabrotsins er það sérstakur og eintak Jóns Gissurarsonar svo líkt að ekki kemur annað til greina en að hann hafi annaðhvort skrifað eftir brotinu sjálfu eða þá handriti sem stóð því mjög nærri. Hér var lagt af stað með þá tilgátu að fyrri kosturinn væri réttur. Við leiðarlok verður ekki

annað séð en að hún fái staðist. Allar úrfellingar þetabrotsins eru hjá Jóni og margvíslegur mismunur annar miðað við hina náskyldu Reykjabók. Ýmislegt er þó ekki eins. Talsvert er um það í eintaki Jóns að texta sé hnikað til með samheitum og ólíkri orðaröð eða þá að orðum er sleppt eða aukið við. Hvergi er munurinn þó svo mikill að hann útiloki að Jón hafi haft þetabrotið sem forrit, enda var hann ekki nákvæmur afritari og honum hætti til að fara frjálsglega með texta. Öðru kann að gegna þar sem texti hans er réttari en texti brotsins, að hluta miðað við önnur skinnhandrit en líka vegna þess að skrifari brotsins hefur á fáeinum stöðum misskilið textann eða ekki vandað sig, samanber „slægur/óslægur“ og „móðurfrændi/Mörður frændi“. Hér hefur Jón þá unnið með þeim hætti sem sænski fræðimaðurinn Sture Hast kallar „regressioner“ og sýnir dæmi um frá 17. öld, það er að segja „automatisk återgång från förlagans läsart till en i moderhandskriftet eller annan äldre handskrifts i stemmat förekommande läsart.“⁴⁴ Franski sagnfræðingurinn Marc Bloch orðaði þetta ágætlega á sínum tíma: „Afritarar hafa stundum leiðrétt fyrirmyndir sínar. Jafnvel þótt þeir hafi unnið sjálfstætt, hver í sínu lagi, leiddu sameiginlegar vitsmunalegar hefðir þá oft að sömu niðurstöðu.“⁴⁵

Niðurstaða

Hvergi í eintaki Jóns kemur nokkuð fyrir sem sýnir afdráttarlaust að það geti ekki verið skrifað eftir þetabrotinu. Samkvæmt reglu Maas er það þá runnið frá því. Að svo stöddu er óþarfi að gera ráð fyrir millilið, eins og fræðimönnum hættir til að gera til útskýringar á orðamun. Hver ætti sá skrifari líka að vera? Miklu líklegra er að frávikin hafi orðið til hjá Jóni, enda eru í handriti hans atriði sem beinlínis má útskýra sem úrvinnslu á texta þetabrotsins, ekki síst á villunni „sem þú átt um“ (sjá hér á bls. 250). Verður því haft fyrir satt að AM 136 fol. sé skrifað eftir þetabrotinu og að blöðin tvö séu það sem eftir er af Gullskinnu. Það er þó ekkert endilega rétt og lokaniðurstaða veltur á því hvernig innbyrðis tengslum handrita af Gullskinnugerð er háttað. Sú vinna er ekki til lykta leidd og nýtt stemma Njáls sögu sem er í vinnslu getur ekki staðist um það atriði, því gert er ráð

⁴⁴ Hast, *Pappershandskrifterna till Harðar saga*, 37.

⁴⁵ Marc Bloch, *Til varnar sagnfræðinni eða starf sagnfræðingsins*, þýð. Guðmundur J. Guðmundsson (Selfoss: Sæmundur, 2017), 130.

fyrir sjö varðveittum afritum Gullskinnu og sextán handritum runnum frá fjórum glötuðum afritum.⁴⁶ Sé þetabrotið Gullskinna er Jón Gissurarson einn til frásagnar um texta hennar og hin handritin runnin frá honum. Öll hafa þau Tyrfing í Bjarnanesi en ekki Berjanesi og þau sleppa bútnum „alþingis. Gunnar ríður nú til“ (sjá hér á bls. 248–249), fyrir utan allt annað sem vantar í þetabrotið miðað við önnur elstu handrit. Leiðréttingar Jóns eru þarna líka. Þorgeir Otkelsson er „óslægur“ og nafni hans Starkaðarson hittir „Mörð frænda sinn“, með fleiru sem óhugsandi er að margir skrifarar hafi leiðrétt á sama hátt, heldur hlýtur forritið að vera sameiginlegt eða að hver skrifaði eftir öðrum. Vissulega víkja handritin oft frá Jóni í sameiningu og stundum er texti þeirra réttari, svo sem þegar sveinar tveir ræða hjónaband Unnar og Hrúts, að blygðunarkenndin bar Jón ofurliði: „Eg skal þér Mörður vera og stefna þér af konunni og finna það til foráttu að þú hefur ei sofið vel með henni.“⁴⁷ Hér hafa önnur handrit Gullskinnugerðar „sorðið hana“, eins og vera ber (AM 470 4to, AM 555 c 4to), eða setja rúnir í stað „sorðið“ (BL Add MS 4867).⁴⁸ Hugsanlega er þetta lagfæring einhvers þessara skrifara á Jóni út frá þekkingu þeirra á sögunni, en þetta frávik og mörg önnur halda þeim valkosti opnum að það standist ekki að eintak Jóns Gissurarsonar sé skrifað eftir þetabrotinu, heldur hafi Gullskinna verið allt annað handrit, alfarið glatað, sem Jón og fleiri höfðu undir höndum um miðbik 17. aldar. Tilgátan stendur því og fellur með vandaðri athugun á innbyrðis tengslum handrita sem kennd eru við Gullskinnu, þar sem tekið yrði tillit til misjafnra gæða en jafnframt könnuð aðföng skrifara og aðgengi þeirra að handritum á skinni eða pappír. Athuga verður aðra texta sem sömu menn skrifuðu og í raun útheimtir saklaus spurning um forrit eins handrits allsherjar rannsókn á vinnubrögðum og verklagi fyrstu kynslóðar fornritaskrifara árin 1630–1660. Svo að aftur sé vísað í Springborg, þá er „ábenbart at disse forhold trænger til en mere dybtgående undersøgelse.“⁴⁹

46 Vef. Zeevaert et al., „A New Stemma of *Njáls saga*,“ 1.

47 AM 136 fol. *Njáls saga* með hendi Jóns Gissurarsonar, 6v–7r.

48 AM 470 4to. *Njáls saga* með hendi séra Ketils Jörundssonar, 20; AM 555 c 4to. *Njáls saga* með hendi Halldórs Guðmundssonar, 5v: British Library. BL 4867. *Njáls saga* með hendi Jóns Þórðarsonar, 7r.

49 Springborg, „Antiquæ historiæ lepores,“ 81.

HEIMILDASKRÁ

HANDRIT

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Reykjavík

AM 136 fol.

AM 162 B fol. θ

AM 470 4to

AM 555 c 4to

British Library, London

Add MS 4867

Den Arnamagnæanske Samling, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Kaupmannahöfn

AM 50 a fol.

Þjóðskjalasafn Íslands, Reykjavík

Hannes Þorsteinsson, Ævir lærðra manna.

FRUMHEIMILDIR

Alþingisbækur Íslands. 17 b. Reykjavík: Sögufélag, 1912–1990.

Annálar 1400–1800. 8 b. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag, 1922–2002.

Árna saga biskups. Útg. Þorleifur Hauksson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar, 1972.

Bandamanna saga. 2 b. Útg. Hallvard Magerøy. Kaupmannahöfn: STUAGNL, 1956–1976.

Brennu-Njáls saga. Útg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit XII. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1954.

Codex Trajectinus. The Utrecht Manuscript of the Prose Edda. Útg. Anthony Faulkes. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile XV. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1985.

Die Bósa-Saga in zwei Fassungen. Útg. Otto Luitpold Jiriczek. Strassburg: Karl J. Trübner, 1893.

Möðruvallabók, AM 132 fol. II. Text. Útg. Andrea van Arkel-de Leeuw van Weenen. Leiden: Brill, 1987.

Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter. 2 b. Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1875–1889.

Njáls saga. Texti Reykjabókar. Útg. Sveinn Yngvi Egilsson. Reykjavík: Bjartur, 2004.

- Njáls Saga. The Arna-Magnæan Manuscript 468, 4to (Reykjábók).* Útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica 6. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1962.
- „Ritgjörð Jóns Gizurarsonar um siðaskipta tímenn.“ Útg. Jón Sigurðsson, 640–701. *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmenta I.* Kaupmannahöfn: S.L. Møller, 1856.
- Stegmann, Beeke, „Two Early Fragments of *Njáls saga*. A Diplomatic Edition of AM 162 b fol. θ and AM 162 b fol. κ.“ MA-ritgerð, Háskóli Íslands, 2011.
- Sturlunga Saga. Manuscript no. 122 A fol. in the Arnamagnæan Collection.* Útg. Jakob Benediktsson. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile I. Kaupmannahöfn: Rosenkilde og Bagger, 1958.
- The Saga Manuscript 2845, 4to in the Old Royal Collection in the Royal Library of Copenhagen.* Útg. Jón Helgason. Manuscripta Islandica II. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1955.

FRÆÐIRIT

- Arthur, Susanne. „Writing, Reading, and Utilizing *Njáls saga*: The Codicology of Iceland’s Most Famous Saga.“ Doktorsritgerð, University of Wisconsin, 2015.
- Bjarni Einarsson. „Um Eglutexta Möðruvallabókar í 17du aldar eftirritum.“ *Gripla* 8 (1993): 7–53.
- Bloch, Marc. *Til varnar sagnfræðinni eða starf sagnfræðingsins.* Þýð. Guðmundur J. Guðmundsson. Selfoss: Sæmundur, 2017.
- Einar Bjarnason. *Lögréttumannatal.* Reykjavík: Sögufélag, 1952–1955.
- Gisli Baldur Róbertsson. „Snurðan á þræði Reykjarfjarðarbókar.“ *Gripla* 16 (2005): 161–195.
- Haraldur Bernharðsson. *Málblöndun í sautjándu aldar uppskriftum íslenskra miðaldahandrita.* Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands, 1999.
- Hast, Sture. *Pappershandskrifterna till Harðar saga.* Bibliotheca Arnamagnæana 23. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960.
- Haugen, Odd Einar. „Mál og metoder i tekstkritikken.“ *Den filologiske vitenskap, ritstj.* Odd Einar Haugen og Einar Thomassen, 128–180. Oslo: Solum forlag, 1990.
- Jón Þorkelsson. „Om håndskrifterne af Njála.“ *Njála. Udgivet efter gamle håndskrifter II*, 647–787. Kaupmannahöfn: Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, 1889.
- Kålund, Kristian. „Om håndskrifterne af Sturlunga saga og dennes enkelte bestanddele.“ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie II*:16 (1901): 259–300.
- Lansing, Tereza. „Permissible Entertainment. The Post-medieval Transmission of *foraldarsaga* Manuscripts in Western Iceland.“ *Mirrors of virtue. Manuscript and print in late pre-modern Iceland*, ritstj. Margrét Eggertsdóttir og Matthew James Driscoll, 321–362. Bibliotheca Arnamagnæana 49. *Opuscula* 15. Kaupmannahöfn: Museum Tusculanum Press, 2017.

- Maas, Paul. *Textual Criticism*. Þýð. Barbara Flower. Oxford: Clarendon Press, 1958.
- *Critica del testo*. Þýð. Nello Martinelli. Flórens: Le Monnier, 1990.
- Már Jónsson. „Var þar mokað af miklum usla. Fyrsta atrenna að Gullskinnugerð Njálu.“ *Þorlákstíðir sungnar Ásdís Egilsdóttur fimmtugri*, 52–55. Reykjavík: Mettusjóður, 1996.
- Slay, Desmond. *The Manuscripts of Hrólfs saga kraka*. Bibliotheca Arnamagnæana 24. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard, 1960.
- Springborg, Peter. „Antiqvæ historiæ lepores – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet.“ *Gardar* 8 (1977): 53–89.
- Stegmann, Beeke. „Árni Magnússon’s Rearrangement of Paper Manuscripts.“ Doktorsritgerð, Københavns Universitet, 2016.
- West, Martin. *Textual Criticism and Editorial Technique*. Stuttgart: B. G. Teubner, 1973.
- Zeevaert, Ludger, et al.. „A New Stemma of *Njáls saga*.“ www.academia.edu/7317515/A_New_Stemma_of_Njáls_saga.
- Þór Magnússon. *Íslenzk silfursmíð*. 2 b. Reykjavík: Þjóðminjasafn, 2013.

Már Jónsson
 Sagnfræði- og heimspekideild Háskóla Íslands
 Árnagarði við Suðurgötu
 IS-101 Reykjavík
 marj@hi.is